

УДК:341

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.63>

СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (DCFR) В СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ НЕДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ГАРМОНІЗАЦІЇ В СПАДКОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Цибульська О.Ю.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Цибульська О.Ю. Стандарти Європейського Союзу (DCFR) в сфері регулювання недоговірних зобов'язань та проблеми їх гармонізації в спадковому праві України.

В межах цієї статті здійснюється аналіз ситуації, що існує в сфері уніфікації тих норм національного права України, які безпосередньо регулюють недоговірні зобов'язання, що виникають внаслідок смерті фізичної особи, або визнання її померлою в сфері спадкового права. Зазначені недоговірні зобов'язання в спадковому праві є можливими завдяки конструкції, відомій в римському праві під назвою «*legatum*», і, достатньо вдало, започеній в чинне приватне право більшості країн європейського простору. В цивільному законодавстві України ця конструкція має назву «заповідальний відказ», є розпорядженням заповідача, що встановлюється в заповіті, і передбачає можливість покласти на спадкоємців за зповітом обов'язок здійснити певні майнові вигоди на користь третіх осіб - вигодонабувачів.

Аналогічні конструкції передбачені кодифікаціями приватного права й інших європейських держав, в тому числі держав, що є членами Європейського Союзу. Разом із тим, незважаючи на схожість правої природи цього інституту, станом на сьогодні є відсутнім єдиний правовий механізм в правовому регулюванні схожих за своєю сутністю правовідносин в цій сфері.

Разом із тим, за основу єдиних стандартів в галузі приватного права на території європейського простору доцільно вважати Проект загальної довідникової схеми, що включає принципи, поняття та модельні норми європейського приватного права (*Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (DCFR)*).

У роботі сформовано, виокремлено та проаналізовано види недоговірних конструкцій, передбачених DCFR, насамперед, їх діалектичної класифікації, архітекtonіки та місця в системі спадкового права. Зроблено акцент на переосмисленні та вирішенні деяких проблем у спадковому праві України, під кутом зору нових світових реалій.

Ключові слова: Європейський союз, спадкове право, заповіт, легат, заповідальний відказ, недоговірні зобов'язання, Проект загальної довідникової схеми, що включає принципи, поняття та модельні норми європейського приватного права.

Tsybulska O.Yu. Standards of the European Union (DCFR) in the sphere of regulation of non-contractual obligations and problems of their harmonization in the inheritance law of Ukraine.

Within the scope of this article, an analysis of the situation existing in the field of unification of those norms of national law of Ukraine, which directly regulate non-contractual obligations arising as a result of the death of a natural person, or his recognition as deceased in the field of inheritance law, is carried out. The specified non-contractual obligations in inheritance law are possible thanks to the structure known in Roman law as „*legatum*“, and, quite successfully, entered into the current private law of most countries of the European space. In the civil legislation of Ukraine, this construction is called „*testamentary disclaimer*“, it is an order of the testator, which is established in the will, and provides for the possibility of imposing on the heirs under the will the obligation to realize certain property benefits for the benefit of third parties - beneficiaries.

Similar constructions are provided for by private law codifications of other European states, including the states that are members of the European Union. At the same time, despite the similarity of the legal nature of this institution, as of today, there is no single legal mechanism in the legal regulation of legal relations that are similar in nature in this area.

At the same time, it is appropriate to consider the Project of a common reference scheme, which includes principles, concepts and model rules of European private law (Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (DCFR)).

In the work, the types of non-contractual constructions provided for by the DCFR are formed, distinguished and analyzed, primarily, their dialectical classification, architecture and place in the system of inheritance law. Emphasis is placed on rethinking and solving some problems in the inheritance law of Ukraine, from the point of view of new world realities.

Key words: European Union, inheritance law, will, legatee, testamentary refusal, non-contractual obligations, Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference.

Постановка проблеми. Актуальність теми зумовлена тим, що тенденції, які тривають останнім часом в Україні, мають вплив на вектор наукового дослідження в сфері юриспруденції, який спрямовано на правові системи держав, що входять до складу Європейського Союзу (далі – ЄС). На сьогодні, у сучасному геополітичному етапі розвитку суспільства, існує нагальна необхідність чергових кроків у напрямку відповідності національного законодавства міжнародному законодавству і доктрині в результаті процесу приєднання України до ЄС.

Так, дослідження та вивчення стандартів ЄС в сфері регулювання недоговірних зобов'язальних конструкцій в спадковому праві обумовлюється потребами вирішення проблемних питань узагальнення наукових здобутків попередніх років, а також - доктринального дослідження, в якому була б прослідкована цілісність фундаментальної структури сфери знань щодо основ недоговірних конструкцій в спадковому праві України у контексті її взаємодії з ЄС, з метою їх переосмислення під кутом зору нових світових та національних реалій, що значною мірою й зумовило вибір теми дослідження.

Стан дослідження теми. Станом на сьогодні дослідження в наукових колах проблеми, спрямованої на дослідження правового регулювання можливості розпоряджатись майном на випадок смерті за допомогою недоговірних конструкцій в правових системах держав, що є учасниками ЄС, має фрагментарний характер. В сфері наукових досліджень є чимало праць, в яких аналізуються аналогічні відносини, але в межах національного правового поля України. Серед авторів таких робіт доцільно відзначити В.В. Васильченко, Ю.О. Заїку, В. Ігнатенко, В.В. Луця, Є.О. Рябоконт, С.Я. Фурсу, Є.І. Фурсу, Є.О. Харитонова, В.Ю. Чуйкову, Л.В. Шевчук та ін.

Проте, як вже було відзначено, наукового аналізу встановленої проблеми на підставі дослідження стандартів ЄС в сфері регулювання недоговірних зобов'язальних конструкцій в спадковому праві та їх гармонізації з національним спадковим правом України проведено не було, а проблема, що є назвою роботи, станом на сьогодні залишається вельми не освітленою, а отже дає підстави стверджувати, що дана наукова праця є своєчасною.

Мета дослідження роботи полягає в тому, щоб комплексно проаналізувати стандарти Європейського Союзу в сфері регулювання недоговірних зобов'язань спадкового права та визначити проблеми гармонізації цих стандартів із національним спадковим правом України.

Для досягнення встановленої мети були поставлені такі завдання:

– дослідити стандарти ЄС в сфері регулювання недоговірних зобов'язань спадкового права безпосередньо на підставі Проекту загальної довідникової схеми, що включає принципи, поняття та модельні норми європейського приватного права (DCFR);

– визначити проблеми гармонізації зазначених стандартів ЄС (DCFR) з національним спадковим правом України.

Виклад основного матеріалу. сьогодні тривають процеси істотних змін в нашому суспільстві, що безпосередньо пов'язано з курсом, обраним чинною владою України, спрямованим на орієнтири європейських стандартів. Обраний напрям, в свою чергу, впливає не тільки на зовнішню, але й на внутрішню політику в державі, що безапеляційно відображається в усіх ланках устрою нашого існування.

Разом із тим, зрозуміти, що таке «європейський стандарт» неможливо до тих пір, поки не з'ясуєш його сутність. Останнє здатне бути реалізованим шляхом дослідження того чи іншого питання. Погляди науковців на одні й ті самі правові явища, як відомо, є різними і не завжди відображають

істину. Тому спиратись на чужу думку, не висловивши власну, буде означати, що дослідження автора не відбулося і власної відповіді на питання не має. Таким чином, єдиним способом сформулювати власну позицію на окреслену проблему є дослідження першоджерел, якими, в свою чергу, є норми права. В будь-якій державі, незалежно від її участі в ЄС, існують свої правила поведінки, що є загальнообов'язковими. Проте визначити, чи дійсно існує «європейський стандарт» в тій чи іншій сфері, що відображається в нормах права держав, що входять до складу ЄС, і є єдиним, так званим, «мірилом» для однорідних правовідносин, дозволить аналіз змісту відповідних правових норм, що в усі часи залишаються тим джерелом знань, який сприймається і тлумачиться дослідником особисто з урахуванням його власного досвіду, сукупності навичок і знань, а отже, є власним і не потребує фільтрації від інших наукових висновків.

Розкриваючи назву цієї роботи, неодмінно виникає доцільність зазначити, що незалежно від території, де проживає кожна фізична особа, специфіки державного устрою та політичних орієнтирів, ця особа свого часу припинить своє існування, тобто, іншими словами, помре. А отже, в будь-якій державі мають існувати свої правила регулювання таких правовідносин, що об'єднані в так зване спадкове право.

З огляду на те, що з юридичної точки зору розрізняють спадкове право, яке діє в країнах континентальної Європи (більшість країн ЄС), та спадкове право, яке є властивим країнам з англосаксонським правом (Ірландія), то доцільним є відзначити, що їх основна відмінність полягає в тому, що в континентальних європейських країнах спадщина переходить безпосередньо до спадкоємців, а в країнах з англосаксонським правом вона переходить спочатку до третьої особи, а вже потім — до спадкоємців. Крім того, в континентальній Європі можна виділити країни, які загалом дотримуються французького зразка, та країни, для яких зразком є німецьке право.

Отже, як бачимо з усього вищевикладеного, в державах, що входять до простору ЄС, існує своє національне законодавство зі своїми традиціями і, безумовно, сталим у часі характером. Так, виникає питання щодо мотивів пошуку спільної мови у вигляді єдиних нормативних стандартів, зокрема, в спадковому праві, які будуть обов'язковими на території простору ЄС.

У відповідь на це запитання можна стверджувати, що сьогодні дійсно існує проблема примирення двох систем права, які існують на території європейського простору – континентальної та англосаксонської. А якщо проблема існує, то необхідно знайти інструмент, за допомогою якого можна буде знайти спільну мову щодо її вирішення.

Сьогодні за основу єдиних стандартів в галузі приватного права доцільно вважати Проект загальної довідникової схеми, що включає принципи, поняття та модельні норми європейського приватного права (Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (далі – Проект або DCFR) [1]. Це документ, що був створений науковцями держав-учасників ЄС. Він складається із трьох частин. Перша визначає принципи, друга – модельні правила, а третя – поняття.

Наступним кроком для визначення ролі Проекту в якості інструменту гармонізації норм спадкового права на території ЄС, є дослідження його змісту. Ознайомлення зі змістом цього документа дає можливість стверджувати, що його норми спрямовані в основному на регулювання договірних відносин, хоча можна зустріти й окремі випадки недоговірних зобов'язань, таких як безпідставне збагачення, завдання шкоди іншій особі та вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення [2, С. 168].

Таким чином, закономірним є наступне питання, що виникає при визначенні предмету правового регулювання, на який спрямовані норми Проекту, про вплив DCFR на відносини спадкування. Й, цілком логічною, вбачається відповідь про неможливість застосування його норм при регулюванні відносин спадкування. Проте, кожний висновок повинен бути обґрунтованим. Так, підтвердженням зазначеної позиції є пункт другий статті I.-1:101. Відповідно до змісту цієї норми зі сфери застосування акта виключені деякі питання, зокрема, про статус і правосуб'єктність фізичних осіб, заповіти та спадкування, сімейні відносини, оборотоздатні інструменти, трудові відносини, правове регулювання нерухомого майна, положення про юридичних осіб, а також цивільний процес і виконавче провадження [1]. Отже, можна вже зробити перший і основний висновок цього дослідження, згідно з яким відносини, пов'язані із заповітами та спадкуванням Проект не регулює.

Разом із тим, однозначність сприйняття вказівки про виключення зі сфери застосування Проекту питань, пов'язаних зі спадковим правонаступництвом, не означає неможливість застосування його норм до відносин, які тісно пов'язані зі спадкуванням, але не є спадковими. Оскільки перехід майна на підставі спадкування внаслідок смерті особи або визнання її померлою, передбачає можливість виникнення чи переходу інших прав та обов'язків, що не мають характеру спадкових. Отже, від спадко-

давця, який за період життя перебував, наприклад, у будь-яких зобов'язальних правовідносинах, що не припинились внаслідок його смерті, його права як кредитора та обов'язки як боржника можуть переходити на підставі спадкування до інших осіб — його спадкоємців, які, в свою чергу будуть вступати в такі відносини зобов'язального характеру на стороні кредитора або боржника за умови прийняття ними спадщини.

На прикладі спадкового законодавства України [3, С. 295] можна роздивитись заповідальний відказ (ст.ст. 1237-1239 ЦК України) [21, С. 259] та право заповідача покласти на спадкоємців інші обов'язки (ст. 1240 ЦК України) [4], що є підставами виникнення правовідносин зобов'язального характеру.

Разом з цим, доцільно відзначити, що ці зобов'язання, які виникають внаслідок встановлення в заповіті одного із зазначених заповідальних розпоряджень, є недоговірними [5, С. 486].

Оскільки, як вже було зазначено, Проект містить вичерпний перелік недоговірних зобов'язань, які регулюються його нормами, а саме: безпідставне збагачення, завдання шкоди іншій особі та вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення, зустрічаємо іншу проблему, що ґрунтується на необхідності все ж таки визначити остаточну можливість застосування DCFR в якості інструменту гармонізації норм чинного національного законодавства за стандартами ЄС. З урахуванням того, що Проект містить базові принципи, модельні правила та поняття, то доречним буде звернення до загальних правил, що регулюють всі зобов'язання, які входять до сфери дії Проекту. Цим правилам присвячена Книга третя DCFR [1].

Висновки. З огляду на зазначене вище, слід вважати обґрунтованими висновки щодо неможливості Проекту бути універсальним інструментом гармонізації абсолютно всіх приватних правовідносин, адже його норми мають чітко визначену сферу застосування. А тому, DCFR не завжди зможе стати ефективним способом в площині пошуку компромісу та застосування його норм в якості стандарту щодо регулювання відносин, на які його норми не розповсюджуються. Серед таких відносин знаходять своє місце і недоговірні зобов'язання, що виникають в спадковому праві відповідно до норм чинного законодавства країн-членів ЄС внаслідок окремих заповідальних розпоряджень — заповідального відказу та покладення заповідачем на спадкоємців інших обов'язків.

Проте, було б недоцільним проводити в рамках окремого наукового дослідження без бачення існування позитивного вирішення питання, яке було визначальним і ключовим на початку розмови, тому безумовним залишається той факт, що загальні положення DCFR, можуть існувати в якості стандарту, запропонованого ЄС, оскільки норми його на рівні загальних засад відіграватимуть безпосередній вплив на регулювання всіх зобов'язальних відносин незалежно від підстав їх виникнення.

Список використаних джерел:

1. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. URL: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/2009_02_DCFR_OutlineEdition.pdf.
2. Цибульська О.Ю. Щодо питання вдосконалення окремих норм спадкового права України на основі базових принципів DCFR. Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського: «Принципи DCFR як методологічна основа вдосконалення національного цивільного законодавства»: матер. інтернет-конференції (м. Одеса, 5 грудня 2014 р.). Одеса: Фенікс. 2014. С. 168–170.
3. Цибульська О.Ю. Визначення та сутність заповідального відказу як підстави виникнення правовідносин за цивільним законодавством України. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія Право. № 23. Т. 1. Ч. 1. Ужгород, 2013. С. 293–297.
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. No 435-IV. Відомості Верховної Ради України. Київ, 2003. № 40-44. С. 356.
5. Цибульська О.Ю. Недоговірні зобов'язання в спадковому праві України. Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2015 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 2. Одеса: Юридична література. 2015. С. 484-486.